

Alina Sanda VASILE

**ADAPTAREA
PENITENCIARĂ
A MINORILOR
- un studiu psihologic -**

Copyright © 2013, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VASILE, ALINA SANDA

**Adaptarea penitenciară a minorilor : un studiu
psihologic** / Alina Sanda Vasile. - București : Pro
Universitaria, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-647-620-1

159.922.763

343.915

343.95

Referenți:

Conf. univ. dr. Gheorghe Florian

Conf. univ. dr. Marian Popa

„Copilul lasă să se vadă încă din faptele lui
dacă purtarea lui va fi curată și fără prihană”

*(Sfânta Scriptură,
Vechiul Testament, cartea Proverbelor 20:11)*

Cuvânt înainte

Când am început studiul cu privire la adaptarea instituțională a minorilor privați de libertate, scopul meu era să descriu în detaliu și să prezic această realitate, și încrederea mea în metodele de cercetare pe care urma să le folosesc era crescută. Mă așteptam, desigur, la dificultăți, căci știam ce populație urma să analizez, și tocmai de aceea priveam studiul meu ca pe unul explorator, încercând a evita formularea de asumții cu privire la realitatea din teren.

Această realitate s-a dovedit însă pe parcurs mult mai eluzivă decât aș fi putut presupune eu, încât dezideratul predicției am ajuns să-l consider un ideal, iar „lupa de detectiv”, prezumată a fi scoasă din sertar numai în situații de forță majoră, s-a dovedit indispensabilă la tot pasul.

Puține sunt, cred eu, situațiile în care un cercetător să fie atât de pus în dificultate, precum aceea în care își propune să studieze mediul penitenciar. Penitenciarele sunt „instituții totale”, contextul administrativ nu îți oferă multă libertate, iar subiecții nu doar că nu sunt interesați de bunul mers al cercetării tale, ci, dintr-o înclinație structurală, tind să îi denatureze rezultatele.

Așa încât lucrarea de față, concepută inițial ca o prezentare a rezultatelor unei cercetări, a ajuns mai mult o ilustrare a dificultăților și limitelor unui astfel de demers – lucru care ridică un semn de întrebare cu privire la ce (nu) se poate cunoaște despre universul penitenciar.

Cercetarea științifică *în general* nu este lipsită de limite, și cu atât mai mult cercetarea pe teme „sensibile”, precum cea a adaptării penitenciare. Iar la fel de important precum ceea ce studiezi este *cum* studiezi – cum folosești instrumentarul metodologiei cercetării și statisticii pentru a spune ceva relevant despre populația deținuților.

Sunt discutate cu acest prilej aspecte controversate legate de particularitățile evaluării psihologice în mediul de detenție, de

validitatea testelor de personalitate în acest context, pe posibilitatea distingerii unor subtipuri de deținuți sau de posibilitatea de a formula predicții cu privire la comportamentul instituțional al acestora. Pe tot parcursul cercetării a trebuit să identific soluții acceptabile cu privire la aspecte precum modalitatea de operaționalizare a variabilelor, alegerea modelului de cercetare potrivit, selecția instrumentelor de culegere a datelor, motivarea subiecților, găsirea de explicații pentru rezultate aparent „inexplicabile”.

În termeni de rezultate ale cercetării, probabil cel mai important rezultat este cel surprins și de motto-ul lucrării. Într-adevăr ceea ce spun criminologii este corect: „cel mai bun predictor al comportamentului viitor este comportamentul trecut” (Florian, 1996), iar astfel de predicții asupra indivizilor se pot face de la vârste timpurii ale acestora.

O astfel de viziune a și contribuit, de altfel, la reconsiderarea politicilor și practicilor sancționator-penale și, implicit, la definirea instituțiilor penitenciare drept instituții „corecționale” – orientate spre estimarea statistică a probabilității de apariție a unor comportamente nedorite și controlul factorilor de risc (risc în contextul privării de libertate referindu-se la conduite gen violență instituțională, încălcări ale regulamentului de ordine interioară, încercări de evadare, tentative de suicid etc. – într-un cuvânt, la inadaptarea corecțională).

Acest mod de a privi instituțiile penitenciare l-am expus pe larg într-o lucrare anterioară – *Noi direcții în psihologia penitenciară: adaptare corecțională și clasificare corecțională* (Universul Juridic, 2011), lucrare ce a avut ca punct de plecare partea teoretică a tezei de doctorat intitulată *Predicția adaptării instituționale a minorilor ce execută sancțiuni privative de libertate*, susținută public în februarie 2011 în cadrul Universității din București.

Lucrarea de față are la bază partea aplicativă a respectivei teze de doctorat. Materialul inițial a fost revizuit și reorganizat, atât cu scopul de a face accesibil publicului larg limbajul de specialitate, cât și din dorința de a supune unei analize critice aspectele investigate în cadrul cercetării doctorale.

Cercetarea menționată a fost realizată în perioada 2009-2010 în mai multe unități penitenciare pentru minori din țara noastră și a vizat

caracterizarea populației de deținuți minori sub aspect demografic, criminologic, social și psihologic, precum și sub aspectul adaptării la mediul privativ de libertate. Realizarea acestei cercetări nu ar fi fost posibilă fără sprijinul conducerii de la acea vreme a *Administrației Naționale a Penitenciarelor* și fără asistența oferită de către angajații serviciilor de educație și asistență psihosocială din cadrul următoarelor unități custodiale: *Penitenciarul pentru minori și tineri Târgu-Mureș*; *Penitenciarul pentru minori și tineri Craiova*; *Centrul de reeducare Târgu-Ocna*; *Centrul de reeducare Găești*; *Centrul de reeducare Buziaș*; *Penitenciarul București Rahova*. Tuturor le mulțumesc pe această cale.

De asemenea, exprim întreaga mea grațitudine profesorilor mei Nicolae Mitrofan, Gheorghe Florian, Marian Popa și Emilian Stancu, pentru îndrumare și bunele sfaturi.

Și mulțumiri fie aduse în primul rând lui Dumnezeu, Domnul nostru, care mi-a vegheat pașii în toate locurile unde am umblat și mi-a dat puterea de a duce la bun sfârșit munca mea.

Autoarea

1. Adaptarea penitenciară ca realitate, concept și rezultat al măsurătorilor psihologice

1.1. O scurtă introducere

Cele prezentate în lucrarea de față se găsesc la confluența mai multor dimensiuni, unele ținând de contextul practic, altele, de anumite direcții teoretice sau metodologice, altele având o natură subiectivă, ținând de propriile mele convingeri despre o realitate umană vastă – privarea de libertate.

Contextul realizării studiului. Cadrul teoretic, juridic și instituțional al derulării unei cercetări nu este deloc lipsit de importanță – ba din contră, el modulează desfășurarea studiului și, implicit, are consecințe asupra rezultatelor acestuia.

Deși în literatura psihologică din țara noastră au fost investigate topici precum consecințele psihosociale ale privării de libertate, fenomenele specifice universului carceral sau aderarea deținuților la subcultura carcerală (Butoi & Butoi, 2003; Florian, 1996, 2003), tema aceasta a adaptării corecționale a fost introdusă abia recent (Vasile, 2011 a). Acesta a fost, în câteva cuvinte, cadrul teoretic al cercetării mele.

Dar tema abordată am apreciat-o a fi utilă nu doar la nivel teoretic, ci și pentru personalul care lucrează în contact direct cu deținuții. La momentul realizării studiului, în țara noastră existau șase unități de detenție pentru minori, toate aflate în subordinea *Administrației naționale a penitenciarelor*: trei penitenciare pentru minori și tineri (la Craiova, Tichilești și Târgu-Mureș) și trei centre de reeducare (la Buziaș, Găești și Târgu-Ocna)¹. Aici executau o

¹ Între timp, la începutul anului 2011, s-a mai înființat un penitenciar pentru minori și tineri la Bacău.

sanctiune privativă de libertate (pedeapsa închisorii cu executare în regim de detenție, respectiv măsura educativă a internării într-un centru de reeducare) minori ce au săvârșit fapte cu caracter penal.

La acea vreme¹, privarea de libertate era reglementată de prevederile *Codului penal în vigoare*, ale *Codului de procedură penală în vigoare*, ale *Decretului nr. 545/1972* privind executarea măsurii educative a internării într-un centru de reeducare și ale *Legii nr. 275/2006* privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal (cu modificările și completările ulterioare). Acesta a fost, pe scurt, cadrul instituțional și juridic al derulării studiului.

Trebuie subliniat faptul că studiul prezentat în lucrarea de față este despre sistemul penitenciar din România acestor ani, mai exact despre unitățile penitenciare care au în custodie minori, și nicidecum concluziile sale nu pot fi extinse la alte tipuri de instituții penitenciare, alte regiuni sau perioade de timp. Este necesară, prin urmare, și raportarea la acest context spațio-temporal.

Și, nu în ultimul rând, cercetarea a fost parte a studiilor mele de doctorat și a trebuit să se conformeze normelor generale ale cercetării promovate de școala doctorală pe care am urmat-o. Există o tendință generală a școlilor doctorale de a încuraja studiile ce vizează predicția și / sau intervenția asupra unor fenomene de interes psihologic. Se promovează, de asemenea, utilizarea de teste psihometrice pentru a măsura caracteristicile populației investigate. În studiul meu raportarea la acest cadru a fost oarecum forțată, deoarece: 1) studiul a fost unul explorator, datele pretându-se mai degrabă unei analize de tip descriptiv, iar predicția dovedindu-se un „ideal”; 2) evaluarea psihologică a persoanelor private de libertate a fost problematică, o metodă mult mai validă (acurată) de culegere a datelor dovedindu-se a fi studiul documentelor (metodă ținând mai degrabă de sfera criminologiei).

Nu trebuie uitat nici cadrul vast al filosofiei penale ce guvernează astăzi studiile în domeniu – cadru la care am aderat și eu,

¹ Ca și la momentul publicării acestei cărți, de altfel, noile Coduri neintrând încă în vigoare.

promovând perspectiva corecțională asupra unităților de detenție. Mai multe detalii asupra acestui ultim aspect sunt prezentate în secțiunea următoare.

Viziunea corecțională în justiție. Sistemul penitenciar și sistemul de probațiune¹ sunt, fără îndoială, componente esențiale ale sistemului de justiție penală al oricărei țări. Așa cum bine remarcă E. Megargee, dacă anchetatorii și judecătorii au de-a face cu delincvenții o perioadă limitată de timp (pentru a-i ancheta și judeca), lucrătorii din penitenciare și ofițerii de probațiune trebuie să se ocupe de delincvenți „pe termen lung” (Megargee, 2003).

Apare, inevitabil, întrebarea: ce să faci cu delincvenții în tot acest timp al executării sentinței? Problema este în special acută pentru lucrătorii din penitenciare și pentru managerii acestor instituții.

De-a lungul timpului, aceștia au propus trei mari clase de soluții (care sunt, în același timp, trei mari filosofii execuțional-penale): a-i „păzi”, a încerca să-i „reabilitezi” sau a-i gestiona eficient. De menționat faptul că acestea trei pot fi îmbinate², dar întotdeauna una dintre ele va predomina. Le vom examina pe rând în continuare.

A. Prima soluție este centrată pe a închide și a păzi deținuții, pentru a-i ține departe de „lumea liberă” și a proteja astfel comunitatea, a o face „mai sigură”. Prin privațiunile ei, detenția acționează ca o pedeapsă pentru cel condamnat, satisfăcând nevoia de justiție a societății. Un alt efect vizat este descurajarea potențialilor delincvenți prin oferirea unui exemplu (se crede că o politică penală severă contribuie la prevenirea criminalității).

¹ În unele state, aceste două sisteme sunt reunite sub denumirea de „sistem corecțional”.

² Iar această îmbinare se poate dovedi mai mult sau mai puțin inspirată; de exemplu, supravegherea strictă și reabilitarea sunt scopuri opuse, fapt care a și făcut ca în a doua jumătate a secolului al XX-lea Griffiths & Cunningham să vorbească despre o personalitate „scindată” a instituțiilor penitenciare. Problema acestei „îmbinări” este însă una vastă, însăși opinia publică exercitând o presiune în acest sens.

B. A doua soluție este una „umanistă”, și asupra acesteia ne vom opri mai mult. Dezideratul este a-l „reabilita”, „reeduca”, „resocializa”, „recupera social” pe delincvent, a-i „restructura sistemul de valori”, a-l pregăti pentru a se „reintegra” în societatea civilă ca cetățean cinstit, respectabil – și se încearcă a face asta prin intermediul unor programe educative, de formare profesională, de asistență și consiliere psihologică.

După cum se observă, toate sintagmele folosite mai sus încep cu prefixul „re”; se sugerează astfel ideea că ai putea șterge și rescrie elemente ale personalității – ceea ce este o premisă extrem de problematică¹.

Privind din afară, unora le poate părea schimbarea un lucru facil. Dar cine a încercat să schimbe un om de lângă el (de exemplu, un membru al familiei) sau cine a încercat să facă acest lucru într-un mod „profesionist”, „calificat” (cum ar fi un psiholog), poate aduce mărturie că schimbarea la om: 1) cere timp; 2) cere voință și efort (persoana să vrea să se schimbe și să depună eforturi în acest sens); 3) își are limitele ei; 4) este un lucru greu, mai ales că ține de schimbarea sistemului de personalitate.

Desigur, nu dorim să aruncăm o lumină pesimistă asupra posibilității schimbării naturii umane, dar aici, când vorbim despre delincvenți, trebuie să avem o privire clară asupra „punctului inițial” și a „punctului final”. De pildă, atunci când analizăm structurări psihopatice ale personalității (ca „punct inițial”), a crede în schimbare este o utopie păguboasă².

Așa indică și studiile de psihologie judiciară și criminologie: sistemul penitenciar nu reușește să facă prea multe (*dacă* reușește să facă ceva...) pe linia schimbării persoanelor custodiate. Acest lucru

¹ Se impune aici o precizare foarte importantă: discuția care urmează se referă la acele persoane care au săvârșit fapte penale în deplină cunoștință de cauză, și nu la persoanele care au săvârșit fapte strict sub presiuni conjuncturale sau care au fost condamnate pe nedrept (căci pot exista și astfel de cazuri).

² *O altă credință greșită este aceea că acești oameni pot fi ușor recunoscuți ca atare. Problema este că cel mai adesea nu se întâmplă așa, iar cei mai mulți dintre ei sunt liberi, în comunitate. Răul moral nu coincide mereu cu „răul” așa cum este el definit juridic (ca o încălcare a normelor legale în vigoare la un moment-dat).*